

SOKFÉLE.

L szám.

Béts. October 23-dikán.

1832

Figyelmeztetés.

Azt kérdém minap egy — a' versekre ráúnt — Úrtól: olvasta e' „a' beteg Deák versezetét a' Hazához?“ (l. Sokféle XXXII sz.). — Nem olvastam én; mert én egybe elfordítom, mihelyt látom hogy vers, — e' vala a' felelet. Kértem: olvasná el, megérdemli. Elolvasta, és az ólta, már a' verseket is elolvassa. Attól tartván, hogy némellyek tisztelt Olvasóim közül, ha megpillantják az itt következő *Felcletet*, grammatizálásnak vélik, 's úgy jár, mint a' versezet: bátorodom kérni méltóztassanak ezt megolvasni, talám megérdemli, 's nem bánják meg.

F e l e l e t.

A' tz hang természeti eredetéről írt megjegyzésre.

Ezen megjegyzésben (l. Sokféle XLIV sz.) és állítatik: „a' tz nem t-z-ből, hanem t-sz-ből olvadt egybe.“

Kérdés igaz e' ez? — Minekelőtte felelnék; engedelem - kéréssel folyamodom előre is kedves Olvasóimhoz, ha ezen kurta kérdésnek illendő megfejtése végett, itten bővebb megvizsgálásba ereszkedem.

Igaz: az olvasó magyar Közönség nagyon megúnta már a' sok apró tseprő, száraz, és sikertelen grammatizálást olvasni. — Nem is ok nélkül. Mert, hány-szor megesik, hogy két vitató fél közül egyiknek sints igazsága! De én a' fennforgó kérdést és ennek megfejtését grammatizálásnál többnek, sőt most, midőn *Írásunknak* gyökeres reformjáról van szó, olly

Toldalék a' M. Kurírhoz.

fontosnak tartom, hogy a' felől méltó az olvasó közönségnek gondolkozni. Szerentsésnek fogom magamat tartani, ha jegyzéseim figyelmet gerjeszhetnek és a' megfontolásra érdemeseknek találtatnak; mert úgy merem reményleni, hogy vizsgálódásaim a' gondolkozókat, állításim igazsága felől, meggyőződésre vezérlik.

Lássuk tehát mi módon fejtegethetjük ki — magából a' természetből — a' dolog mivoltát; megjegyezvén itt előre, hogy a' mi kettős betűinkről, most eleinte, úgy beszélünk, mintha azok, a' mint kellene lenni egy egy jellel formált betűk volnának, és a' mellyeket csak azért írunk most két betűvel, mert ezek helyett egyes jeleink még nintsenek. P. o. a' tz-t, ts-t, ty-t 's a' t. tekintsük egy betűnek, mint a' millyen a' b, d, p. Amazokról mint egyszersmind kettős és öszveolvadó betűkről is, alább léssen szó.

Ne gondoljuk, hogy az első emberi nemzet csak úgy vaktában fejlődött volna ki a' beszélésre. A' hallás ingere felserkentvén benne a' muzsikai érzést, ez vezérlette őtet hangadható tehetségének kifejtegetésére, 's ez által vallamelly — betűkből szerkeztetett nyelvnek alkotására. A' vocalisok (hangzók) voltak az első, mellyeket muzsikai érzése szerént kifejtegetett, 's ezeken énekelgette érzeményit, indulatait és kívánságait, a' hangzók tompább, rövidebb, vagy megvont, felemelt 's élesebb kimondása által pedig indulatai minőségét fejezte ki. Innen vette eredetét a' vocálisok két octávája. Erre most itten ki nem ereszkedem.

Némelly betűket eltanúlhattak ugyan az első emberek az állatoktól is, mint p. o. b, m, k, g, ts betűket, a' bee-getéstől, hō-géstől, mee-getéstől, ká-rálástól, kukoré-kolástól, gá-gogástól, tsóka tsatso-gástól, tsevegéstől, 's a' t.; de, egy az, hogy azok nem voltak még elegendők *emberi nyelv* okos formá-

lására, többeket kellett hát magából kifejtegetni, 's azoknak származások, rokonságok és hangzások szerint jelentő erőt adni, 's úgy fordítani azokat szók formálására. Ezt tette tehát az ember, mint okos valóság. Mind ezekre, mint kútfőkre, tsak valamelly eredeti, 's az első emberi nemzetség között és általa kifejtetett nyelvben lehet visszazamenni, 's ezt próbálgatván, úgy és tsak úgy fedezhetjük fel számtalan szók származtatásának eredetét, elváltoztatások vagy feltseréltetések okait.

Tegyünk próbát a' magyar nyelv megvizsgálásában, így legkönnyebben kivilágosodik, kinek legyen a' feltett kérdésre nézve igazsága; sőt talám egyszersmind egy olyan tetőpont felé is függesztethetjük nemzeti nyelvünket szerető Olvasóinkal szemeket, a' mellyre ha feljuthatnánk, onnan a' magyar nyelv ditsősége kiterjedésének nagyságát még jobban beláthatnók; — ez pedig tsak igyekezetünktől függ.

A' consonansok között tizenkettőre találunk, mellyeket nyelvünk hegyének emelgetése által, — kezdvén ezt a' felső harapófogaknál fel a' szájpaddás felé, — éppen úgy formálunk, mint a' muzsikán egy octávát felfelé, akár énekelve, akár pedig klavíron játszva, mellyben 12 félhang van egymás mellett. Akármelyik hangon vagy betűn kezdjük az octávát felfelé, mindegy. P. o. c, d, e, f, g, a, h. De ezek között még öt hang esik, ú. m. cis, dis, fis, gis, b, 's ez a' 12 félhang áll egymás után egy octávában, így:

cis.	dis.	fis.	gis.	b.
c.	d.	e.	f.	g.
			a.	h.

Probáljuk már most az itt következő betűket egymásután, *e* hangzót ragasztván hozzájok, kimondani, így: *dé, té, tzé, zé, sé, zse, dzé.* (Már megengedjenek tisztelt Kedves Olvasóim, ha meggyőződésekre, betses

nyelveiket egy kevéssé mozgásba hozom.) — De ezek között még öt hang vagy betű eshetik és esik is, ú. m. *gyé, tyé, szé, tsé, dzsé, 's* így leszsz 12 kimondható 's egymásután feljebb feljebb emelkedő hang vagy betű ezen octávéban, éppen úgy mint a' c-ből kezdett octávéban láttuk, e' szerént:

gy.	ty.	sz.	ts.	dzs.
d.	t.	tz.	z.	s.
			zs.	dz.

*)

Nem de nem ezen sorban egymásután következő tö szomszédos és rokonos betűk e' ezek? a' mint azokat nyelvünk hegyével és ennek módosításával a' felső harapófogaknál kezdve 's onnan azt a' szájpaddás felé emelítgetve kiejtjük. De ezeken kívül több betűk is vagynak származásokra nézve rokonságban vagy szomszédságban egymással, a' honnan ez a' régi felosztások is vagyon: ajak- (labiales), fog- (dentales), orr- (nasales), szájpaddás (palatinales), gége-betűk (gutturales).

A' betűknek ezen rokonságokból, és abból, hogy az ember a' szók kimondásában vagyis a' beszédben keresi a' könnyebbséget, kellemesebb hangzást, néha a' lágyítást vagy keményítést, — ahoz képest a' mint nyelvének mellyen beszél alkatottsága, és az éghajlat ezt vagy amazt hozza inkább magával, — magyarázhatjuk meg:

a) hogy a' rokon betűket gyakran feltseréljük, egyiket a' másikká elváltoztatjuk. Ez más nyelvekben is így van, nem tsak a' magyarban. Ez a' dialectusok származásának is egyik oka. Így lettek: *διος, θεος, Ζεύς* (Jupiter); deus; deutfch, teutfch; tu; du; te; 's a' t. 's a' t. Az ilyen betűtserének, a' szók száma szaporításában és könnyebb megkülönböztetésekben is hasznát vették.

*) Itt már fáj, hogy a' kettősök helyett egy egy betűvel nem írhatom ki a' hangokat, de híjában, nints rá jelünk; külömben sokkal kitétszőbb lenne az egyszerűséggel párosodott tökéletesség.

Igy lett a' magyarban, lebegő-ből *levegő*, a' hél, belől-belső-ből *velő*, a' mi a' tsontokban belől van; így lett a' *tolni*-ből tojni, tojás *); — az ág-ből lett akad, akaszt, ebből viszont aggat (akasztgat), 's a' t. 's a' t. Erre számtalan példákat lehetne felhozni.

b) hogy, midőn két együtt nehéz kimondású betű öszveütköznék, vagy pedig a' consonansra következő, kivált két vocalis kellemetesebbé tenné a' hangot úgy, ha amazt a' vele rokonos betűre elváltoztatnánk, elváltoztatjuk; néha betű szerént írásunkban is, mint most az a) alatt láttuk; néha pedig tsak a' kimondásban. Így lett a' deák (latán) pati-ból, patior, patiens, — mert a' t-nek szomszédja, rokona a' tz (c), — a' patiensből — patientis, ebből ismét patientia. Szóval ezért változtattá a' deák mind kimondásában 's mind írásában a' t. betűt majd tz-vé majd s-sé, 's megfordítva. — Mi is elváltoztatjuk a' kimondásban az öszveütköző együtt nehézhangzású betűket, így: anni, fekünni, szenni, melegenni, eskünni, hánni; attam, feküttem, szettem, melegettem, esküttem, hántam; agygyak, fekügygyem, szegygyek, melegegygyem, eskügygyem, hánnyak; de így írni hiba volna; és a' ki ezt így írja, *fekütt, eskütt*; éppen olyan hibát ejt, mint ha a' deákban patientia helyett, a' kimondás szerént, paciencia-t írna. Vagynak ugyan egynehány ígék, mellyekben a' d betűt, a' kimondás szerént, már az írásban is régolta elváltoztattuk, p. o. ezek helyett: ledni, tedni, vedni, vidni, hidni, edni, idni, így írjuk: lenni, tenni, venni, vinni, himni, enni, inni; de nem

*) Ebből azt gondolnám, nem oly nagy hiba volt a' mejjet (pectus) két jj-vel kezdeni írni, minthogy Íróink még máig is ennyi féleképpen írják: melly, mellj, mell, mely, melj. Igaz hogy így majd minden vallású magyarnak jut egy egy mejj! kinek szélesebb, kinek keskenyebb.

kell az e' féle irregularitások számát szaporítani. Hogy pedig ezekben d betűnek kellett lenni; mutatja mind az, hogy az eredeti d ereje szerént, a' Jelentő Mód Jelenvalójában a' d sz-szé változik, lesznek, tesztek, veszek, 's a' t. mind az, hogy a' d a' Fogláló Jelenvalóban gy-vé (az az: félhangal feljebb emelt d-vé) változik: legyenek, tegyenek, vegyenek 's a' t.

c) A' nehéz kimondás elkerüléséből esik továbbá, hogy midőn a' *dj*, *tj*, *tsz*, *ts* 's a' t. öszvekerülnek, helyettek más rokon betűket választunk, könnyebb-séget és kellemesebb hangzást keresvén, a' kimondásban. Így p. o. a' *dj* helyett a' *d*-t fél hangal feljebb emeljük, 's lágyítván azt *gy*-vé, mind a' *d* mind a' *j* helyett egy egy *gy*-t mondunk, hogy a' taktus el ne vesszen, p. o. agygya, szalagygyunk, e' helyett: *adja*, *szalad-junk*. Ez a' kettőztetés tsak akkor nem eshetik meg, midőn consonans áll ellőttök; p. o. *mondj*, *küldjünk*. Ha a' *gy* helyett egy betű-jelünk volna, akkor is hiba lenne ezen *dj* helyet két *gy* betűjelet írni. Mert, *nem olvadnak azok egybe* egy *gy*-vé, azt tsak mi mondjuk így, szokásból, de hibásan; hanem feljebb emeljük a' *d* betűt és lágyítva mondjuk ki, a' mikor az egészen más betű lesz t. i. *gy*; valamint a' *b* és *p* két betű, 's így ezt mondhatom ezekről is: ha a' *b*-t egy hangal feljebb emelem, és hangját keményítem *p* lesz belőle; a' *d*-ből *t*, p. o. *labda*, *lapta*; a' *t*-ből félhangal emelítve *ty*, p. o. *tik*, *tyuk*, v. *tyúk* 's a' t. A' többi kettős betűnket is így vehetjük vizsgálás alá, 's ki fog tetszeni, hogy azok nem két betűből olvadnak egybe, hanem szinte úgy eredeti egyes hangok és betűk mint a' többi egyesek, és így egy egy jellel kellene őket kiábrázolnunk. Midőn a' *t* a' *j*-vel öszvekerül két felemelt és lágyított *t*-t az az *ty*-t mondunk helyettek, ugyan azon okból mint feljebb a' *dj*-ről

láttuk, így: látytya, állitytya, de azért így írjuk: *látja*, *állítja*; bántya, így: *bántja*. Öszvekerülvén a' t az sz-szel, szint így bánunk vele; 's mind a' t, mind az sz helyett a' könnyebb kimondású és kellemesebb hangú tz-t kettőztetjük meg. De ebből éppen nem következik, hogy a' tz tsz-ből olvadt volna egybe, mert ha ez igaz, úgy a' kifejezés szerént egy betű lett belőlök, mint a' millyen a' deák c, a' német j és a' mi tz-nk; következésképpen egybe olvadván a' t az sz-el, ezeket: látszik, tetszik; kétszer, ötször, hatszor, így kellene kimondanunk, lá-tzik, te-tzik, ö-tzör, ha-tzor, ez pedig nem megy. Sőt inkább nyilván való, hogy a' t és sz között ez a' három félhang esvén ty, tz, z; igen természetesen választottuk a' kettőnek nehéz kimondása helyett a' közöttök egyenlő távolyságra eső tz hangot, és ennek kettőztetésével könnyeben esik a' két, együtt nehéz kimondású, betűt vagy hangot kipótolni. — Sokkal erősebb okoskodással tehetnék én próbát annak megmutatására, hogy a' ts t-s-ből 's a' tz t-z-ből olvadt egybe, 's nem kétlem, sokan elhinnék. P. o. ebből henteregni leszsz, hentseregni, a' tölt-ből leszsz, töltsér; ebből: bontani, leszsz *bontzolni*, ebből *bontztudomány*, *bontzász!!* (új magyar nyelven szólván); a' rántani-ből leszsz *rántzolni*, *rántz*; — melly szavainkat valahányszor még tudományos folyóírásainkban is így láttam írva lenni: *bonzolni*, *bonztudomány*, *ránz* — megvallom: *obstupui, steteruntque comae et vox faucibus haesit*. Képtelenség ezeket így írni!!! — és mégis, ha minden Olvasóimat el tudnám is hitetni, hogy a' ts a' t-s-ből, a' tz a' t-z-ből olvad öszve, én magamban, meggyőződéseim szerént ezt mondanám, hibáznak az Urak, ha elhiszik, nem igaz az; mert a' ts valamint a' tz is eredeti egyes tiszta betűk, szintűgy mint a' b, t, f, g, s' a' t. quod erit demonstrandum. (Folytatása következik.)

Vajmi vigyázni kell az ifjú embernek, hogy a' nagy emberek nyájas leereszkedéseket göggel ne viszonozza.

Egykor Göthénél egy Jénai Tanuló ült a' pamlagon (kanapén). — Külömbféle közönséges tárgyakról folyt vala köztök a' beszéd. Bélép egy idegen, Göthe felkel, eleibe megy, idvezli, 's helyet ad neki a' deák mellett a' pamlagon, maga pedig egy székre ült. A' nyalka deák, ki helyéből sem mozdult ki, most sem veszi fel az idegent; erre Göthe gyenge mosolygással így szól: „Meg kell esmertetnem az Urakat egymással: *Petersen Studiosus* úr Itzehöhei fi; — Ö Fő Magassága a' Weimári Hertzeg.“

T a l á n y.

Nem vagyok kults mégis kults gyanánt szolgálók,
Még a' vaskapun is kész útat tsinálók;
A' szív várát erő nélkül is megveszem,
És a' boszszuállást erőtlenné teszem;
A' hol megfordulok mindenütt hajólnak,
Ellenem még a' Nagy Udvarban sem szólnak.

Pápay Jo'sef.

R e j t e t t s z ó.

Hat betűm pártosnak mondták
Hunniában régenten,
Kettő nélkül alig járt még
Egy aszszony is ékesen;
Három plánta - gyümölts neve,
Kettő széna mértéke,
Végső betűje nélkül meg
Egy ivás sem esik meg.

Terelmes Mihály.

Megfejtés: a' XLIX Szam. Hüsegtelen. hü, hűség, te, len.